

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

FƏRİDƏ ŞAHLAR qızı ŞÜKÜROVA

DİL FAKÜLTƏLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ
TƏLƏBƏLƏRİN YARADICI FƏALİYYƏTİNİN
İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Gülnar Cabbar qızı Hüseyinzadə
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: Dilarə Əbdül qızı İsmayılova
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Minəvvər Firudin qızı Məmmədova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrası

Müdafiə _____ 2018-cı il saat _____ -da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2018-cı ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrinin genişlənməkdə olduğu dövrdə ixtisası dil olan ali məktəblərin qarşısında qoyulan əsas vəzifələrdən biri müasir dünyada qlobal dil statusunu qazanmış ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş, kommunikativ cəhətdən səriştəli, peşələrinə yüksək səviyyədə yiyələnmiş pedaqoji kadrların hazırlanmasıdır. Bu gün ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisinə qoyulan tələblər daha da yüksəlmiş, bu dildə ünsiyyət qurmaqla kommunikativ niyyətlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində olan problemlərdən birinə çevrilmişdir. Müasir dövrün tələblərinə cavab verən xarici dil müəllimlərinin, xüsusilə də qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili statusunu əldə etmiş ingilis dili müəllimlərinin hazırlanması problemini araşdırarkən ilk növbədə günün tələblərinə uyğun olan mütəxəssislərin kommunikativ bacarıqlarının, onların dil sahəsində olan bilikləri və hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, gələcəyin mütəxəssislərinin məhz bu istiqamətdə hazırlanması gündəlikdə olan ən vacib problemlərdən biridir. Çox vaxt xarici dil müəllimləri dərstdəki əsas vəzifələrini tələbələrə linqvistik xarakterli informasiyanı aşılamaqda, dil haqqında nəzəri biliklərin ötürülməsində görürlər. Məlum olduğu kimi, qloballaşma dövründə xarici dili öyrənən tələbələrin əsas məqsədi həmin dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməkdir. Kommunikativ bacarıqların formalaşmasını təmin edən əsas şərtlərdən biri xarici dil tədrisinin, o cümlədən xarici dil dərslərinin kommunikativ yönümlü, funksional-yönümlü şəkildə təşkil edilməsidir. Lakin, təəssüflə qeyd edilməlidir ki, həm orta, həm də ali məktəb şəraitində keçirilən xarici dil dərslərində tələbələrə daha çox nəzəri xarakterli biliklər çatdırılır, tədris edilən xarici dilin praktik məqsədlərlə istifadə edilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Xarici dil, o cümlədən də ingilis dili dərslərinin lazımı tərzdə təşkil edilməməsinin səbəblərindən biri müəllimlərin hazırlanması sisteminin müasir tələblərə uyğun olmamasıdır. Təcrübə onu göstərir ki, çox vaxt dili tədris edən müəllimlər özlərini kommunikativ yönümlü tədrisin tərəfdarları kimi təqdim edərək, əslində kommunikativ yanaşmanın tətbiq edilməsinə heç də meylli deyillər. Bu da, ilk növbədə, onlarda ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq qabiliyyətinin və onun əsasını təşkil edən linqvistik, diskursiv, sosiomədəni və strateji kompetensiyaların

formalaşması səviyyəsinin qoyulan kommunikativ məqsədlərə uyğun olmadığından irəli gəlir. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil aldıkları zaman və sonrakı peşə fəaliyyəti dövründə müəllimlərin özlərinin öyrənmədikləri praqmatika, sosiolinqvinstika və digər sahələrdə bilik və bacarıqların olmaması da dil fakültələrində ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrə ixtisas dilinin tədrisi prosesinin müasir tələblərə cavab verən şəkildə təşkil edilməsinə mane olan səbəblərdir. Müasir dövrün tələbinə uyğun olan müəllim tələbələri üçün yalnız bilik mənbəyi deyil, onları tədris prosesinə fəal və təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb etməyi bacaran, tədris etdiyi xarici dildə yüksək səviyyədə yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olan, tələbələrin fəaliyyətini düzgün şəkildə istiqamətləndirən və tədris prosesini idarə edən bir şəxs kimi formalaşdırılmalıdır. Auditoriyada yerinə yetirdiyi vəzifə və rolların bəzən köklü şəkildə dəyişməsi avtoritar model üzərində qurulmuş tədris şəraitində fəaliyyət göstərən xarici dil müəlliminin qarşısında bir sıra problemlər yaradır. Dövrün tələblərinə tamamilə zidd olan avtoritar yanaşma xarici dilləri, o cümlədən ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edə bilməməsi səbəbindən, tələbə yönümlü təlimlə əvəz edilməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlar bu istiqamətdə tətbiq edilən islahatlara, görülən tədbirlərə baxmayaraq, mövcud vəziyyət qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrdə ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edən əsas şərtlərdən biri olan müəllim yönümlü tədrisdən tələbə-yönümlü tədrisə keçidi təmin etmək məqsədilə xarici dillərin tədrisi sisteminə radikal dəyişikliklər tətbiq edilməsidir. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin müasir dövrün tələbləri səviyyəsində olmaması problemin xarici dillərin tədrisi metodikasının ən aktual və hələ də həllini tapmamış problemlərindən biri olduğunu sübut edir və "Dil fakültələrində ingilis dilinin tədrisində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları" mövzusunun *aktual* olduğunu təsdiq edir.

*Tədqiqatın obyekt*i dil fakültələrinin III kursurunda ingilis dilinin təlimi prosesidir.

*Tədqiqatın predmet*i III kursda ixtisas dili olan ingilis dilinin təlimi prosesində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi probleminin nəzəri və praktik tədqiqi və təlim prosesinin səmərəli şəkildə həyata

keçirilməsinə təsir göstərə biləcək metodiki iş üsullarının müəyyənləşdirilməsidir.

Mövzusunun işlənmə dərəcəsi. Son illərdə nəşr edilmiş metodiki ədəbiyyatda xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin tələbələrdə inkişaf etdirilməsi probleminə dəfələrlə müraciət edilmişdir. R.Olrayt, K.Brumfit, R.Qardner, K.Qrin, E.Kristofer, A.Halidey, C.Harmer, D.Haymz, R.Karter, M.Makkarti, M.Lonq, U.Litlvud, D.Nyunan, H.Raz, R.Slavin, A.Vidouson, J.Villis, J.Zimnyaya, S.Şatilov, G.Hüseynzadə, D.İsmayılova və başqa tanınmış alimlər problemə müraciət etmiş və onun müxtəlif aspektlərini araşdırmışlar.¹

Xarici dillərin tədrisində yaradıcılıq problemi yalnız metodist alimlərin deyil, həm də F.İbrahimbəyov, M.Həməzəyev, A.Leontyev, B.Lomov, V.Artyomov, B.Belyayev, J.Zimnyaya, N. Jinkin, L.Vıqotski kimi tanınmış psixoloq və psixolinqvistlər tərəfindən də tədqiq edilmişdir. Adı çəkilən alimlərin əsərlərində xarici dillərin tədrisində yaradıcılıq probleminin psixoloji aspektləri tədqiq edilir. Bizim dissertasiya işimizdə dil fakültələrində ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələrdə ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin səmərəliləşdirilməsi yolları araşdırılır, problemin nəzəri və praktik aspektləri tədqiq edilir.

Tədqiqat işinin məqsədi dil fakültələri tələbələrində ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, problemin praktik aspektlərinin araşdırılması,

¹Allwright, R.L. The importance of interaction in classroom language learning.// Applied Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 1984, № 5-2, pp. 156-171; Brumfit, C. Applied linguistics and communicative language teaching // Annual review of applied linguistics, 1988, № 8, pp. 3-13; Nunan D. The learner-centered curriculum. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 195 p.; Rivers W. Interactive language teaching. New York: Cambridge University Press, 1987, 219 p.; Williams A. Non-standard English and Education / D. Britain (ed), Language in the British Isles. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 401-16; Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языковых вузов (I-II курсы). Баку: Мутарджим, 2002, 248с; Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с; Hüseynzadə G.C. Xarici dillərin tədrisində islahatların tətbiqi: Müəllimyönümlü tədrisdən tələbəyönümlü tədrisə keçid / “Elm” ilinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2009, c.220-226.

azərbaycanlı tələbələrə ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcılıq qabiliyyətinin aşılmasına yönəldilmiş metodik modelin və çalışmalar sisteminin işlənilib hazırlanması və eksperimental şəkildə sınaqdan keçirilməsidir.

Tədqiqatın qarşısında duran *vəzifələr* aşağıdakılardan ibarətdir:

- dissertasiya işinin mövzusunə dair nəzəri-metodik ədəbiyyat mənbələrinin təhlilini aparmaq;

- Azərbaycan Dillər Universitetinin yuxarı kurslarında tələbələrin ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi baxımından həyata keçirilən tədris prosesini müşahidə və təhlil etmək və mövcud problemləri müəyyənləşdirmək;

- tələbələrin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin səmərəli üsul və yollarını müəyyənləşdirmək;

- tələbələrin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş didaktik model yaratmaq, funksional-yönümlü çalışmalar sistemini işləyib hazırlamaq və eksperimental yolla aprobeşiyadan keçirmək.

Tədqiqatın fərziyyəsi dil fakültələrinin III kursunda təhsil alan tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesinin kommunikativ yanaşmanın əsasını təşkil edən kommunikativlik, interaktivlik, tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində qurulması, ixtisas dili olan ingilis dilinin tədrisi prosesinin funksional yönümlü, kommunikativ yönümlü şəkildə təşkil olunması, təlim prosesinin dilöyrənənlərin ehtiyac, maraq və tələbatlarını nəzərə almaqla təşkil edilməsi, təlimin məqsədyönlü, mərhələli şəkildə təşkil edilməsi, tələbələrin təlim prosesinə fəal, təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb olunması dil fakültələrində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil olunması və həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından daha uğurlu nəticələrin əldə olunmasını təmin edə bilər.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dil fakültələrinin III kurs tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi səviyyəsini həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasını təmin edən və elmi əsaslara söykənən didaktik modelin və funksional yönümlü çalışmalar sisteminin işlənilib hazırlanması dissertasiya işinin elmi yeniliyini təşkil edir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələrdən, işlənilib hazırlanmış təlim materiallarından, təklif edilən didaktik modeldən və tələbələrin yaradıcı fəaliyyətini stimullaşdıran

funksional yönümlü çalışmalar sistemindən ingilis dilinin tədrisi prosesində, metodik vəsaitlərin və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Müdafiyyəyə aşağıdakı *müddəalar* təqdim edilir:

1. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə irəli sürülən əsas məqsədi tələbələrdə ixtisas dilində kommunikativ kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi olduğundan tələbələrə ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin aşılması kommunikativ-yönümlü şəkildə həyata keçirilməlidir.

2. Təklif etdiyimiz çalışmalar sisteminin üstünlüyü onun kommunikativ yanaşmanın baza prinsipləri olan kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində qurulması, təlim prosesinin tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla təşkil edilməsi, tələbələrə yaradıcı fəaliyyət növlərinə cəlb etməklə, onlarda motivasiyanın yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

3. Tələbələrin intellektual, bilik səviyyələrinə, onların xarici dildə linqvistik və nitq imkanlarına uyğun olan, onlarda ixtisas dili olan ingilis dilində tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi və öyrənilən dildən düzgün, sərbəst, kreativ kommunikasiyanın baş verdiyi kontekstə adekvat olan şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin məqsədyönlü, mərhələli, sistemli şəkildə aşılmasına yönəldilən motivasiyaedici çalışmalar sisteminin təlim prosesinə tətbiq edilməsi dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin ingilis dilində yaradıcı fəaliyyətinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsinə təkan verən əsas amillərdən biridir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işinin əsas müddələrinin aprobasiyası Beynəlxalq və Respublika miqyaslı elmi konfranslarda məruzələr şəklində təqdim edilib. Tədqiqatın nəticələri ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş 9 elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, onun məqsəd və vəzifələri, müdafiyyə təqdim edilən əsas müddəalar, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yeniliyi müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın *“İngilis dili fakültəsində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin elmi-nəzəri əsasları”* adlanan birinci fəslı iki yarımfəsilədən ibarətdir. Burada ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin linqvo-didaktik əsasları müəyyən edilir, yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi zamanı meydana çıxan problem və çətinliklərin həlli yolları araşdırılır. Xarici dillərin təlimində innovasiyaları dəstəkləyən tədqiqatçılar müəllimin əsas vəzifəsini bilikləri ötürməkdə və tələbələri öyrətməkdə deyil, təlim prosesini peşəkar səviyyədə idarə etməkdə və xarici dilin öyrədilməsi və öyrənilməsi prosesini səmərəliləşdirməkdə görürlər. Ənənəvi üsullarla tədrisdən müasir dövrün tələblərinə uyğun olan, əməkdaşlıq, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət əsasında təşkil edilmiş tələbə yönümlü təlimə keçid, xarici dilin təlimi prosesinin məhz tələbələrin maraqları və tələbatları üzərində qurulması, təlim prosesinin uğurlu olub-olmamasına görə məsuliyyətin müəyyən dərəcədə tələbələrin üzərinə yönəldilməsi kifayət qədər çətin məsələdir. Dövrün tələblərinə uyğun olan xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasına gəldikdə, onlar kommunikatıv baxımdan səriştəli olmalı, yəni tədris edilən dildən həm dil daşıyıcıları, həm də digər mədəniyyətləri təmsil edən şəxslərlə ünsiyyət zamanı adekvat və yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. İngilis dilindən beynəlxalq və mədəniyyətlərarası səviyyədə sərbəst, yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsi məqsədinə nail olmaq üçün tədris prosesi mütləq həmin dildə dil daşıyıcılarının necə danışdıqlarını nəzərə almaqla təşkil edilməlidir. Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən tələbələrdə tədris edilən dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini şərtləndirən ən önəmli amillərdən biri təlim prosesinin kommunikatıv-yönümlü şəkildə həyata keçirilməsidir. Kommunikatıv təlimin əsas prinsiplərindən biri tələbə və müəllimlərin xarici dilin öyrənilməsi prosesinin fəal iştirakçıları qismində çıxış etməsidir. Dillərin

tədrisinə kommunikativ yanaşmanın əsasını təşkil edən əsas prinsiplərdən biri kommunikativlik prinsipidir. Kommunikativ yanaşma xarici dilin tədrisi prosesində məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsində, qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün daha səmərəli olan metod və üsulların seçilməsində, istifadə edilən dərslik, digər təlim materialları və texniki vasitələr haqqında qərarın qəbul edilməsi zamanı tələbə və müəllimlərin birgə fəaliyyətini mütləq bir şərt kimi nəzərdə tutur. Interaktivlik və tələbə-yönlümlülük kommunikativ təlimin əsasını təşkil edən ən önəmli prinsiplərdir. Dil fakültələri tələbələrinin ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edə bilən interaktiv təlim və tələbə-yönlümlülük prinsipi təlim prosesində tələbələrin bir-biri ilə və müəllimlə əməkdaşlığını və onların qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Dillərin tədrisinə kommunikativ yanaşmanı səciyyələndirən əsas amil burada başlıca vəzifənin xarici dilin ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməsidir. Beləliklə, kommunikativ təlim mənimsənilməli olan hər bir dil vahidinin, eləcə də hər bir nitq modelinin kommunikasiya prosesində düzgün, yaradıcı və adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin tələbələrə aşılması məqsədini güdür. Məhz buna görə dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən tələbələr kommunikativ fəaliyyətə cəlb etmək, onlarda ixtisas dili olan xarici dildə ünsiyyətə girmək, dil sahəsində mənimsənilmiş nəzəri bilikləri praktikaya tətbiq etməyə, mənimsənilmiş linqvistik vahidlər və nitq nümunələrindən real kommunikasiya prosesində yaradıcı şəkildə istifadə etməyə həvəsləndirmək olduqca vacibdir. İslahatların nə dərəcədə uğurlu olması əhəmiyyətli dərəcədə ingilis dilini ixtisas kimi tədris edən müəllim və dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr arasında olan münasibətlərdən asılıdır. Təlim prosesinin iştirakçıları olan tələbə – müəllim və tələbə – tələbə arasında qarşılıqlı hörmət və tarazlığın yaradılması tələbələrin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətini stimullaşdıran motivasiyaedici faktorlardan ən önəmlisidir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dillərin öyrədilməsi deyil, dillərin öyrənilməsindən danışmaq daha düzgün olardı.

Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədinə nail olmaq üçün onlar müzakirə, mübahisələrdə fəal şəkildə iştirak etməli, özlərinin fikir, mövqe və münasibətlərini sərbəst şəkildə, onlarda olan linqvistik imkanlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməklə bildirməyə hazır olmalı və eyni zamanda digərlərinin fərqli olan fikir və mövqələrinə hörmətlə yanaşmağı bacarmalıdır. Tələbələrin interaktiv fəaliyyətə könüllü şəkildə cəlb olunmaları üçün müəllim tədris

prosesini onların tələbat və maraqlarını nəzərə almaqla təşkil etməlidir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin tələbatlarını ödəmək üçün müəllim müntəzəm olaraq tədris etdiyi dil sahəsində biliklərini, təlim materiallarını, təlim prosesində istifadə etdiyi təlim texnologiyalarını yeniləşdirməlidir. Tələbələrində yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün ilk növbədə xarici dili ixtisas kimi tədris edən müəllimin özü kommunikativ baxımdan səriştəli olmalı, yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, dili ixtisas kimi tədris edən müəllim tələbələrin fəaliyyətini düzgün istiqamətə yönəltməli, onları dil daşıyıcıları tərəfindən qəbul edilmiş kommunikativ modellərə riayət etməyə, yeni leksik vahidlərin və qrammatik strukturların mənimsənilməsinin daha səmərəli yollarını axtarmağa, müxtəlif xarakterli təlim materiallarından sərbəst, yaradıcı şəkildə istifadə etməyə həvəsləndirməlidir. Tələbə-yönümlü, funksional-yönümlü interaktiv təlim tələbələri müxtəlif xarakterli diskussiyalarda fəal şəkildə iştirak etməyi, fikirlərini həmsöhbətləri ilə bölüşdürməyi, tələbə yoldaşları, eləcə də müəllim tərəfindən söylənilən konstruktiv xarakterli tənqidi fikirlərə hörmətlə yanaşmağı və onları nəzərə almağı və eləcə də özünün fəaliyyət nailiyyətlərini obyektiv şəkildə qiymətləndirməyi özündə ehtiva edir.¹

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi prosesində tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün istifadə edilən tədris materiallarının rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. Həmin materiallar düzgün şəkildə seçilsə, onların dilin mənimsənilməsinin və xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin keyfiyyətinə olduqca müsbət təsiri ola bilər.² Tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesinin səmərəliləşdirilməsini təmin edə bilən təlim materiallarının, tələbələrin real kommunikasiya prosesinə fəal şəkildə cəlb olunmasına yönəldilmiş çalışma və tapşırıqların seçilməsi müəyyən meyarlara əsaslanaraq həyata keçirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələri maksimum dərəcədə aktivləşdirən kommunikativ fəaliyyət növlərinin təşkil edilməsi kriteriyaları da mövcuddur. Belə ki, tələbələrin interaktiv fəaliyyət növlərinə cəlb edilməsini təmin edə bilən təlim materialları aşağıdakı meyarlara uyğun

¹ Widdowson A.G. Authenticity and Autonomy in ESL // ELT Journal, 1996, v. 50, pp. 67-68.

² Besse H. The pedagogic Authenticity of a Text / The Teaching of listening Comprehension ELT Document Special. London: The British Council, 1981, p.24.

olmalıdır: onlar tələbələr üçün maraqlı olmalı və onların öyrənilən xarici dildə real kommunikasiya prosesinə cəlb edilmələrini təmin etməlidir. Belə ki, hər bir təlim kontekstində irəli sürülən məqsədlər dəqiq, real, tələbələrin dil sahəsində olan bilik, vərdiş və bacarıqlarının səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Tələbələrə təqdim olunan materiallar autentik olmalı və dil daşıyıcılarının təbii mühitdə nitqlərinin müxtəlif modellərini özlərində ehtiva etməlidir. Interaktiv, tələbə-yönümlü təlimi təmin edən şərtlərdən biri auditoriyada istifadə edilən təlim materiallarının tələbələrin dil öyrənmə prosesində əməkdaşlığına, onların ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirməsidir. Eyni zamanda təlim materialları rəngarəng olmalı və təlim prosesində eyni tipli tapşırıqların istifadə edilməsinə yol verilməməlidir. Təqdim edilən tapşırıqlar mənimsənilməli olan linqvistik vahidlərin və nitq modellərinin yaradıcı şəkildə istifadə edilməsini təmin etməlidir. Təlim materialları elə şəkildə təqdim olunmalıdır ki, ehtiyac duyularsa tələbələrin sərbəst və yaradıcı şəkildə işləmələri və özlərinin nitq fəaliyyətlərini obyektiv şəkildə qiymətləndirmələri mümkün olsun.

İnteraksiya və ya qarşılıqlı fəaliyyət tələbələrin kommunikasiya prosesinə cəlb edilməsinin və onların xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin bir üsulu kimi qəbul edilə bilər. Həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət (interaction) tələbələrin auditoriya şəraitində verbal və qeyri-verbal davranışını şərtləndirən sosial amil kimi başa düşülür.¹ İnteraktivliyin bu cür təhlili tələbələrin ixtisas dili olan xarici dilin öyrənilməsi prosesinin idarə edilməsində bilavasitə iştirakını, onların həmin prosesə fəal, təşəbbüskar iştirakçılar qismində cəlb olunmasını nəzərdə tutur. Tələbələrin fəallaşdırılmasında mühüm rol oynayan amillərdən ən önəmlisi auditoriyada mövcud olan sosio-emosional mühitdir. Tələbələrin ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edən səmərəli sosio-emosional mühitin yaradılması dil fakültələrində ixtisas dili dərslərini deyən müəllimin üzərinə düşən əsas vəzifələrdən biridir.

Dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrdən danışarkən, onların ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi probleminin həm aşağı, həm də yuxarı kurslarda aktual olduğunu qeyd etmək lazımdır. Xarici dil tədrisinin bütün mərhələlərində

¹ Allwright R.L. The Importance of Interaction in classroom language learning // Applied Linguistics Oxford: Oxford University Press, 1984, № 5/2, p169.

bu istiqamətdə iş həyata keçirilməli, hər bir mərhələdə irəli sürülən məqsəd və vəzifələr nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Lakin, zənnimizcə, ixtisası dil olan ali məktəblərin yuxarı kurslarında tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur. Bu da tədrisin yuxarı mərhələsində qoyulan məqsəd və vəzifələrdən irəli gəlir. Məlum olduğu kimi, dil fakültələrinin yuxarı kurslarında irəli sürülən əsas məqsəd aşağı kurslarında formalaşmış vərdiş və bacarıqların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, mənimsənilmiş nəzəri biliklərin praktikaya tətbiq edilməsi, tələbələrdə ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, onlarda olan linqvistik imkanlardan real kommunikasiya prosesində sərbəst, kommunikasiyanın baş verdiyi kontekstə adekvat olan, yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Məhz bu səbəbdən biz tədqiqat işimizdə təklif etdiyimiz metodik sistem və çalışmalar kompleksini yuxarı kurs tələbələri üçün işləyib hazırlamışıq.

Kommunikativ təlimin banilərindən olan K.Brumfit digər nitq fəaliyyət növləri ilə müqayisədə, məhz interaktiv fəaliyyət növlərinin daha kommunikativ yönümlü, funksional yönümlü, kompleks xarakterli, yaradıcılıq və çeviklik üçün kifayət qədər imkan yaradan təlim növləri olduğunu və öyrənilən dilin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsi üçün ən səmərəli fəaliyyət növləri hesab edir.¹

Metodist alimlər dilöyrənmə prosesində üç mərhələni səciyyələndirirlər. Belə ki, birinci mərhələdə əsas məqsəd tələbələrin dilöyrənmə strategiyaları və onların hansının daha səmərəli olması haqqında bilik və məlumat əldə etməlidir. Təqdim edilən tapşırıqların əksəriyyəti müəllimin nəzarəti altında yerinə yetirilir. İkinci mərhələdə əsas məqsəd tələbələrdə öyrənmə strategiyalarından istifadə etməklə tədrisən təhlil etmək qabiliyyətinin və tənqidi təfəkkürün formalaşmasıdır.

Bu pillədə əldə edilmiş bilik və bacarıqları yaradıcı şəkildə təcrübəyə tətbiq etmək təşəbbüslərinin tələbələrdə formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.²

¹ Brumfit C. From defining to designing: Communicative specification versus communicative methodology in foreign language teaching / K.Muller (ed.) The foreign language syllabus and communicative approaches to teaching: Proceedings of European American seminar. Special Issue of Studies in Second Language Acquisition, 1980, v. 3/1, p.4; Brumfit C. Applied Linguistics and communicative language teaching // Annual review of Applied Linguistics, 1988, v. 8, pp.7-8.

² Rivers W. Interactive language teaching. New York: Cambridge University Press, 1987, p. 21

Tədrisin növbəti mərhələsində, birinci pillədən fərqli olaraq, yerinə yetirilən tapşırıqlarda tələbələrə daha çox sərbəstlik və seçim azadlığı verilir. Əsas məqsəd isə özünüqiymətləndirmə qabiliyyətini aşılamaq və tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətini inkişaf etdirməkdir.

Yekun mərhələdə tələbələrə təqdim edilən tapşırıqların yerinə yetirilməsində əsas məqsəd onlara hər hansı məlumatı əldə etmək məqsədilə xüsusi, yaradıcı xarakterli suallar vermək bacarığının aşılmasının vacibliyini nümayiş etdirməkdir.¹ Bu mərhələdə dil fakültələri tələbələrinə özlərinin dil öyrənmə strategiyaları, xarici dilləri hansı məqsədlərlə öyrəndiklərinə dair, onlardan yaradıcı xarakterli cavablar tələb edən, xüsusi xarakterli suallar verilir və onlara bu suallarla nə dərəcədə razılış-razılışmamaları barədə rəylərini bildirmək təklif edilir. Tələbələrə verilən sualları mövzuya uyğun qruplaşdıraraq onları şərh etmək tapşırıqları təklif edilir. Bunun məqsədi həm müəllimi, həm də tələbələri müstəqillik, yaradıcılıq fəaliyyəti istiqamətində yönəltmək baxımından verilən sualların nə dərəcədə səmərəli olmasını araşdırmaqdan ibarətdir.

Müstəqilliyin komponentlərindən danışarkən, V.Litlvud burada qabiliyyət və niyyətin əsas olduğunu qeyd edir.² Seçim məqsədilə məsuliyyəti üzərinə götürmək üçün motivasiya və əminlik kimi keyfiyyətlərin olması zəruridir. Tələbələrdə tənqidi təfəkkürün və özünüqiymətləndirmə bacarığının inkişaf etdirilməsi burada irəli sürülən əsas məqsəddir.

Güman edilir ki, məhz bu istiqamətdə tədris prosesini təşkil etməklə tələbələrdə xarici dilin öyrənilməsinə motivasiyanın inkişaf etdirilməsi və onları tədris olunan dilin daha səmərəli şəkildə mənimsənilməsinin təmin olunması üçün müvafiq şərait yaratmış oluruq.³

İxtisas dili olan xarici dildə tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə müəllim tələbələri rollu oyunlara, müxtəlif layihələr üzərində işə cəlb etməklə, öyrənilən xarici dildə müxtəlif xarakterli prezentasiyaların hazırlanmasında onlara kömək etməklə, tələbələrdə dillərin öyrənilməsinə maraq yaratmağa nail olur. Dil

¹Hymes D. On communicative competence / J.B.Pride and J.Holmes (eds.) Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, p. 278-279.

²Littlewood W. Communicative language teaching: an introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, p. 63-64
irard D. Motivation: the responsibility of the teacher // ELT Journal, 1977, p.99
Girard D. Motivation: the responsibility of the teacher // ELT Journal, 1977, p.99

³Girard D. Motivation: the responsibility of the teacher // ELT Journal, 1977, p.99

fakültələrində ixtisas dilini tədris edən müəllimin xarici dilin öyrədilməsinə, tələbələrin isə dilin öyrənilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti və keçirilən hər bir xarici dil dərsi ciddi şəkildə planlaşdırılmalıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, təlim prosesində istifadə edilən bütün resurslar xarici dil təliminin baş verdiyi kontekstdə qəbul edilmiş qayda və normalara uyğun olmalıdır.

İkinci yarımfəsil *“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrin ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi zamanı meydana çıxan problemlərin həlli yolları”* adlanır.

Dil fakültələrində irəli sürülən məqsədlərə nail olmaq üçün müasir dövrün tələblərinə uyğun olan tələbəyönümlü təlim prinsiplərinə riayət edilməli, qloballaşma dövrünün tələbatlarına uyğun olan interaktiv məzmun, yeni təlim strategiyaları, qiymətləndirmə mexanizmləri, tələbəyönümlü idarəetmə sistemi işlənilib hazırlanmalıdır. Mövcud vəziyyətə dəyişikliklərin gətirilməsi üçün ixtisası dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində təhsil alan tələbələrin fəal, müstəqil iştirakçı qismində fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə onlarda öyrənilən xarici dilə və ixtisas dilinin təlimi prosesinə yaradıcı münasibəti inkişaf etdirmək, müasir dövrün tələblərinə uyğun olan tələbəyönümlü, funksionalyönümlü tədrisin təşkil olunmasında ixtisas dilini tədris edən müəllim və xarici dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrin qarşılaşdıqları problem və çətinlikləri araşdırmaq və onların həlli yollarını tədqiq etməkdən ibarətdir.

Qeyd edilməlidir ki, son zamanlara qədər bilik öyrətmə, yəni xarici dil sahəsində bilikli tələbə yetişdirmə xarici dilləri, o cümlədən ingilis dilini tədris edən müəllimin qarşısında qoyulmuş başlıca vəzifə hesab olunurdu. Bu gün dil fakültələrində ingilis dilinin tədrisində əsas məqsəd yalnız bilikli deyil, daha çox ixtisaslarına müvafiq olan vərdiş, bacarıq və kompetensiyalara yiyələnmiş, tənqidi təfəkkürə malik olan səriştəli mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. İnnovativ yanaşma və metodlar dil fakültələri tələbələrində tənqidi təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi yolu ilə daha çox biliklərin müstəqil şəkildə əldə edilməsi və mənimsənilməsi, ən mühüm bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlərin, tələbələrin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edir. Asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil edilmiş tədris prosesində tələbələr onlara təqdim edilən autentik təlim materiallarında olan fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini aşkar etməyi, düzgün nəticə çıxartmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Tələbəyönümlü təlim tələbənin fəallıq obyektindən fəallıq subyektinə çevrilməsinə xidmət edir. Eyni

zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbəyönümlülük xarici dil tədrisinin məzmun və forma baxımından yeniləşməsinə və yeni istiqamətlərin yaradılmasına təmin edir. Dil fakültələrində ixtisas dili olan ingilis dilinin təlimi prosesində meydana çıxan problem və çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün auditoriyada istifadə edilən bütün fəaliyyət növləri səmərəli, funksionalyönümlü, kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməli, məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində təhsil alan tələbələrin hansı bilik, bacarıq və kompetensiyalara yiyələnməli olduqları, tələbələrin hazırlıq səviyyəsinə verilən tələblər müəyyənləşdirilməlidir. Qoyulan məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün müvafiq metod və üsullar, təlim prosesində istifadə edilməli olan autentik materiallar seçilməli, tədrisin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından səmərəlilişdirilməsini təmin edəcək informasiya-kommunikasiya texnologiyaları müəyyən edilməlidir.

Dil fakültələri tələbələrinin xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və bu sahədə daha uğurlu nəticələrin əldə olunması məqsədilə həyata keçirilən islahatlar ixtisas dilinin təlimi prosesinə aşağı kurslardan başlayaraq sistemli, mərhələli tətbiq edilməli və tədris sonrakı mərhələlərində məqsədyönlü, ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir.

Məlum olduğu kimi, xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin tədrisinin ilkin mərhələsi olan aşağı kurslarda əsas məqsəd tələbələrdə müvafiq dil və nitq vərdişi, bacarıq və kompetensiyalarının formalaşdırılması və proqramda nəzərdə tutulmuş linqvistik biliklərin mənimsənilməsidir. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ixtisas dilinin təlimində əsas məqsəd isə aşağı kurslarda formalaşdırılmış vərdişi, bacarıq və kompetensiyaların həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir. Eyni zamanda ixtisas dilinin yuxarı kurslarda tədrisi tələbələrin linqvistik biliklərinin zənginləşdirilməsi, onların nitq imkanlarının genişləndirilməsi, onlarda tədris edilən dildə tənqidi təfəkkürün və yaradıcılıq fəaliyyətinin daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini mümkün edir.

Ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində müasir dövrün tələblərinə uyğun olan, ingilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnmiş, yüksək səviyyəli peşəkar kadrların hazırlanması məqsədinə nail olmaq üçün ixtisas dilinin tədrisi prosesi, təhsil pilləsindən asılı olmayaraq, tələbəyönümlü, şəxsiyyətyönümlü, funksionalyönümlü olmalı, dilöyrənənlərdə ixtisas dilində düşüncə

qabiliyyəti. yaradıcı təfəkkür, müstəqil, sərbəst və kreativ fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin etməlidir.

Aparılan təhlilin nəticələri və tələbəyönümlü, kommunikativ yönümlü tədris yanaşmasına əsaslanan, tələbəyönümlü tədrisə keçid zamanı meydana çıxan problem və çətinlikləri nəzərə almaqla işlənib-hazırlanmış metodik model və çalışmalar sistemi dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin daha səmərəli yollarını müəyyənləşdirməyə və daha uğurlu nəticələri əldə etməyə imkan verir.

Dissertasiyanın *“İngilis dili fakültəsində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin səmərəli yolları”* adlanan ikinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Burada ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilir, yaratdığımız yeni çalışmalar sistemi və eksperimental tədrisin təşkili və mərhələləri haqqında məlumat verilmişdir.

İkinci fəslin birinci yarımfəslə *“İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas prinsipləri”* adlanır. *“Xarici dillərin tədrisi ənənəvi, lakin günün tələblərinə tamamilə zidd olan müəllimyönümlü didaktik üsullardan tədricən uzaqlaşmalı və daha çevik, tələbələrin maraq və tələbatları üzərində qurularaq onların tənqidi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi istiqamətində təşkil olunmalıdır.”*¹ Tələbəyönümlülük prinsipinin xarici dillərin tədrisi prosesinə tətbiq edilməsini reallaşdırmaq üçün proqram və sillabusların hazırlanmasında, dərslik və dərs vəsaitlərinin seçilməsində, təlim prosesində istifadə ediləcək metod və üsulların müəyyən edilməsində həlledici amil tələbələrin maraq və tələbatları olmalıdır.

Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin etmək məqsədilə metodik model yaradılmış və onun əsasında tapşırıq və çalışmalar sistemi işlənib hazırlanmışdır.

İngilis dilini ixtisas kimi öyrənən tələbələrin ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq və onlarda yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş metodik model və tapşırıqlar sistemi tələbəyönümlülük, kommunikativlik, funksional-yönümlülük və interaktivlik prinsipləri üzərində qurulur və tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin məqsədyönlü, mərhələli, ardıcıl və nəticəyönümlü

¹ Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, с. 46.

şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Təklif etdiyimiz və tapşırıq əsaslı təlim (Task Based Learning) prinsipləri üzərində qurulmuş metodik sistem təlim prosesində müəllimin tələbələrə tam müstəqillik şəraiti verməsi, tələbələrə fərdi yanaşma, onlarda ingilis dilinin ixtisas kimi öyrənilməsinə olan daxili motivasiyanın inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Təklif etdiyimiz təlim modelinin həyata keçirilməsi dil fakültələrinin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması, dilöyrənmə fəaliyyətlərini təhlil etmək üçün imkanların yaradılmasını nəzərdə tutur.

İkinci yarımfəsil *“İngilis dili fakültəsinin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş çalışmalar ssitemi”* adlanır. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş tapşırıq və çalışmalar sistemi aşağıdakı şərtləri nəzərə almaqla hazırlanmalıdır: 1) dil materialları və nitq modelləri ardıcıl, mərhələli şəkildə təqdim olunmalıdır; 2) mənimsənilməli olan dil və nitq materiallarının və tapşırıqların təqdim edilməsində sistemlilik prinsipinə riayət olunmalıdır; 3) tələbələrdə dil və nitq materiallarından yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsini təmin edən tapşırıq və çalışmalar seçilməlidir; 4) həm tələbələrə təqdim edilən mətnlər, həm də onlara təklif edilən tapşırıq və çalışmalar autentik olmalı və tələbələrin real kommunikasiya prosesinə cəlb edilməsini təmin etməlidir; 5) tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün onların dilöyrənmə prosesində fəal iştirakını təmin etməli və tələbələrin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına xidmət edən “learning by doing” (“edərək öyrənmək”) prinsipinə riayət etməklə onlarda olan daxili motivasiyanın inkişaf etdirilməsini təmin etməlidir.

İxtisası xarici dil olan ail məktəb tələbələri və dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlər arasında aparılan sorğuların nəticələri və eləcə də müşahidələr ingilis dili fakültələrində ixtisas dilinin tədrisində həllini gözləyən bir sıra problemlərin mövcud olduğunu göstərir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, dünyada xüsusi rola malik olan ingilis dilinin tədrisi hələ də dövrün tələblərinə uyğun olan şəkildə həyata keçirilmir. Təcrübə və aparılan sorğular onu deməyə imkan verir ki, ali təhsil müəssisələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin böyük əksəriyyəti təlim prosesinin ənənəvi hesab edilən müəllim-yönümlü şəkildə deyil, tələbə-yönümlü şəkildə, innovativ ideyalardan istifadə etməklə həyata keçirilməsini arzulayırlar. Müşahidə və sorğu

materiallarının təhlili dil fakültələrində ixtisas dili olan ingilis dilinin təlimi prosesinin təşkil edilməsində, dərslik və dərs vəsaitlərinin və eləcə də digər təlim materiallarının, istifadə ediləcək metod və üsulların seçilməsində ciddi problemlərin olduğunu meydana çıxartdı. Əldə edilmiş nəticələr eksperimental tədrisin həyata keçirilməsinin zəruriliyini bir də təsdiqlədi və eksperimentin məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində əsas kimi qəbul edildi.

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslə “*Eksperimental tədris onun nəticələri*” adlanır. Mərhələli şəkildə keçirilən eksperimenti təsvir etməzdən əvvəl onun məqsədyönlü, sistemli şəkildə təşkil edildiyini qeyd etmək lazımdır. Üç mərhələdən ibarət olan eksperimental tədrisin hər birinin müəyyən məqsədə xidmət etdiyi qeyd edilməlidir. Belə ki, müəyyənədiçi eksperimentin keçirilməsində əsas məqsəd dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə yaradıcılıq fəaliyyətinin səviyyəsini, yəni onların ixtisas dili dərslərində nə dərəcədə fəal və yaradıcı olduqlarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu mərhələdə irəli sürülən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

1. Eksperimentdə iştirakçı qismində çıxış edən tələbələrin kontrol və eksperimental qruplara bölünməsi;
2. Müəyyənədiçi mərhələdə ekspert qrupunun təyin edilməsi;
3. Tələbələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin səviyyəsini bildiren əsas göstəricilərin müəyyən edilməsi;
4. Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində yaradıcı fəvliyyətini ifadə edən göstəricilərin obyektiv qiymətləndirilməsi məqsədilə əsas meyarların sistemləşdirilmiş şəkildə işlənilib hazırlanması;
5. Eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin cari səviyyəsinin təyin edilmiş əsas meyarlar üzrə yoxlanılması;
6. Müəyyənədiçi mərhələdə əldə edilmiş nəticələrin təhlili.

Eksperimental tədrisin müəyyənədiçi mərhələsində Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dili fakültəsində təhsil alan III kurs tələbələri iştirak etmişdir. Müəyyənədiçi eksperiment 2013/2014-cü tədris ilinin sentyabr-noyabr aylarında mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. Eksperimentin birinci mərhələsində ingilis dili fakültəsinin III kursu üzrə 8 akademik qrupdan 120 tələbə iştirak etmişdir. Eksperimentə cəlb olunmuş tələbələr kontrol və eksperimental qruplara bölünmüşdür. 4 qrup (62 tələbə) kontrol qrupları, 4 qrup (58 tələbə) eksperiment qrupları kimi təyin edilmişdir. Eksperimental tədrisin müəyyənədiçi imərhələsində 62 tələbə

kontrol qrupların, 58 tələbə eksperiment qrupların payına düşməklə, cəmin 120 tələbə iştirak etmişdir.

Müəyyənedici eksperimentə cəlb olunmuş yuxarı kurs tələbələrinin ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcılıq bacarıqlarının səviyyəsinin ekspert qrupu tərəfindən yoxlanılması, müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilər təyin edilmişdir: 1) kəmiyyət göstəricisi; 2) keyfiyyət göstəricisi.

Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, dil fakültələri tələbələrinin yaradıcılıq bacarıqlarının müasir dövrdə geniş şəkildə yayılmış test üsulu ilə yoxlanılması və qiymətləndirilməsi qeyri-mümkündür. Bu işə dil fakültələrinin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrdə ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcılıq qabiliyyətinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi problemini əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşdirir və onun subyektiv xarakterə malik olmasını şərtləndirir. Qeyd edilənlər qiymətləndirmənin qeyri-obyektiv şəkildə keçirildiyi deyil, qiymətləndirmə prosesinin prinsip etibarilə tam obyektiv şəkildə keçirilməsinin qeyri-mümkün olduğundan xəbər verir. İxtisası xarici dil olan ali məktəb tələbələrinin ingilis dilində yaradıcı bacarıqlarının səviyyəsinin qiymətləndirilməsi müəyyən dərəcədə dili tədris edən müəllimin səriştəsi və təcrübəsindən bilavasitə asılıdır.

Kəmiyyət göstəricisi mətnə olan linqvistik vahidlərin və nitq modellərinin eksperiment iştirakçılarının nitqində əks etdirilməsi ilə müəyyən edilirdi. Keyfiyyət göstəricisi tələbələrin mətn əsasında yerinə yetirilən tapşırıqlarda nümayiş etdirdiyi yaradıcılıq bacarıqlarının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə təyin olunurdu.

Yuxarı kurs tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq bacarıqlarının səviyyəsi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əsasında təhlil edilmiş, riyazi-statistik və müqayisə metodlarından istifadə olunaraq əldə edilmiş nəticələr hesablanmışdır. Müəyyənedici eksperimentin konkret nəticələri aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir:

Cədvəl 2.1.

Müəyyənedici eksperimentin nəticələri								
Göstəricilər	KQ № 1	EQ № 1	KQ № 2	EQ № 2	KQ № 3	EQ № 3	KQ № 4	EQ № 4
Kəmiyyət göstəricisi	31,2 %	38,3 %	21,3 %	27,2 %	41,3 %	39,5 %	37,9 %	27,3 %
Keyfiyyət göstəricisi	27,1 %	31,1 %	20,1 %	22,2 %	37,8 %	33,6 %	33,5 %	21,4 %

KQ – kontrol qrupu

EQ – eksperiment qrupu

Cədvəldə göstərilmiş rəqəmlər eksperimental tədrisin müəyyən edici mərhələsinin nəticələrini əks etdirir.

Eksperimentdə iştirakçı qismində çıxış edən və ingilis dili fakültəsinin III kursunda təhsil alan tələbələrin təxminən 30 %-ni təşkil edən tələbələrdə ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq bacarıqlarının aşağı səviyyədə olması, gələcəyin dil mütəxəssisləri olan tələbələrdə ingilis dilində yaradıcılıq qabiliyyətinin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına yönəldilmiş tələbələrin ixtisas dilində yaradıcılıq bacarıqlarının qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan səviyyəyə çatdırılmasını təmin edən didaktik model və çalışma və tapşırıqlar sistemi işlənilib hazırlanmasını tələb etdi. Dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş, tələbələrə yaradıcılıq bacarıqlarının funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü aşılması üçün nəzərdə tutulmuş və dissertasiyanın II fəslinin ikinci bölməsində təsvir edilmiş metodik sistemin sınaqdan keçirilməsi məqsədilə eksperimental tədrisin ikinci, öyrədici mərhələsi keçirilmişdir.

Eksperimental tədrisin ikinci mərhələsində aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin ingilis dili fakültəsində təhsil alan tələbələrdə yaradıcılıq bacarıqlarının qlobal miqyasda «lingua franca» statusunu qazanmış ingilis dilində inkişaf səviyyəsini müasir dövrün tələb etdiyi, bu gün ingilis dili müəllimləri qarşısında qoyulan tələblərə uyğun olan səviyyəyə çatdırmaq üçün əhəmiyyət kəsb edən pedaqoji şərtləri müəyyən etmək, dissertasiya işində irəli sürülən məqsədə nail olmaq üçün metodik sistem işləmək və onu təsvir etmək.

2. İşlənilib-hazırlanmış metodik model əsasında eksperimental tədrisi təşkil etmək və onu sistemli şəkildə həyata keçirmək.

Dil fakültəsində təhsil alan tələbələr və burada ixtisas dili olan ingilis dilini tədris edən müəllimlər arasında aparılan sorğular və müşahidələr vasitəsilə əldə olunmuş informasiya ingilis dilinin professional məqsədlərlə təliminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə təşkil edəcəyimiz fəaliyyətin praktik istiqamətlərini və onların əsasında duran əsas prinsipləri müəyyənləşdirməyə imkan verib.

Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında tələbələrdə ingilis dilində yaradıcılıq bacarıqlarının səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş metodik sistem 2013/2014-cü tədris ilinin ikinci semestrində (fevral-may aylarında) tətbiq edilmişdir. Eksperimental tədrisin ikinci, öyrədici

mərhələsində eksperiment qruplar kimi təyin olunmuş qrupların tələbələri iştirak etmişlər. Tədqiqat işimizdə təklif edilmiş metodik model bir semestr ərzində nitq praktikası dərslərində mərhələli, ardıcıl şəkildə tətbiq edilmişdir. Eksperimental tədrisin ikinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra, eksperimentin üçüncü mərhələsi, posteksperimental yoxlamalar və qiymətləndirmə mərhələsi həyata keçirilmişdir. Eksperimental tədrisin üçüncü mərhələsində eksperimentin birinci mərhələsinə cəlb olunmuş həm eksperiment, həm də kontrol qrupların tələbələri iştirak etmişlər.

Təklif etdiyimiz metodik model və işləyib hazırladığımız çalışmalar və tapşırıqlar sisteminin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimental tədrisin üçüncü, yoxlayıcı mərhələsi keçirildi. Eksperimental tədrisin yoxlayıcı mərhələsində irəli sürülən vəzifələr aşağıdakılardır:

1. Eksperimentin ikinci, öyrədici mərhələsində əldə olunmuş nəticələrin yoxlanılması;
2. Əldə olunmuş nəticələrin təhlili əsasında öyrədici eksperimentin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi;
3. Eksperimentin ümumi nəticələrinin sistemləşdirilmiş formatda təqdim olunması.

2013-2014-cü tədris ilinin ikinci semestrinin sonunda həm eksperiment, həm də kontrol qruplarda yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində yaradıcılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş təlim prosesi müşahidə olunur. Tələbələrdə ixtisas dilində yaradıcılıq bacarıqlarının səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə xüsusi, tərtib edilmiş testlər aparılır. Testlərin nəticələrində əldə olunmuş nəticələr ekspert qrupuna daxil olan təcrübəli müəllimlər tərəfindən təhlil edilir, əldə edilmiş nəticələr müəyyənədicilə eksperimentdə əldə olunmuş nəticələr ilə müqayisə olunur və aşağıdakı cədvəllərdə ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilir:

Cədvəl 2.2

Eksperimentin yoxlayıcı mərhələsinin nəticələri

Göstəricilər	KQ. № 1	EQ. № 1	KQ. № 2	EQ. № 2	KQ. № 3	EQ. № 3	KQ. № 4	EQ. № 4
Kəmiyyət göstəricisi	34,7 %	49,2 %	25,4 %	39,2 %	44,7 %	51,8 %	40,9 %	38,8 %
Keyfiyyət göstəricisi	31,2 %	41,5 %	23,2 %	31,3 %	39,2 %	50,9 %	38,3 %	36,2 %

tələblərinə cavab vermir;

2. dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi və onlarda ixtisas dili olan xarici dildən müstəqil, sərbəst, kreativ və kommunikasiyanın baş verdiyi kontekstə adekvat olan şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin günün tələbləri səviyyəsində inkişaf etdirilməsi üçün təlim prosesində istifadə edilən mətnlər autentik olmalı, tələbələrin maraq, arzu, ehtiyac və tələbatlarını, eləcə də onların yaş, intellektual və bilik səviyyələrini nəzərə almaqla seçilməlidir;

3. yuxarı kurslarda tələbələrin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesi tələbəyönümlülük, nəticəyönümlülük, müstəqillik, fəallıq, interaktivlik, kommunikativlik prinsipləri üzərində qurulmalıdır;

4. dil fakültələri tələbələrinin ixtisas dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadə edilən autentik xarakterli tapşırıq və çalışmalar kompleks xarakterli olmalı, tələbələrin real ünsiyyət prosesində fəal iştirakını təmin etməli, onları öyrənilən dildən yaradıcı şəkildə istifadə etməyə stimullaşdırmalıdır;

5. yuxarı kurs tələbələrinin ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədyönlü, mərhələli, ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir;

6. dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilində yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi prosesinə fəal, müstəqil, təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb olunması onlarda ixtisas dili olan xarici dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini təmin edən əsas şərtlərdəndir.

Tədqiqatın məzmunu, əsas müddəaları və nəticələri iddiaçının çap etdirdiyi aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Dillərin öyrənilməsi prosesində tələbənin müstəqilliyi haqqında // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2009, № 3, s. 347-351
2. Təlim prosesinə innovasiyaların tətbiqi zamanı əmələ gələn problemlərin aradan qaldırılmasının bəzi yolları // Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı: 2009, №4 (70)
3. Novator müəllimlərin kommunikativ yönümlü dərstdə uymalı olduqları kriteriyalar haqqında // Elm və Cəmiyyət, Bakı: BSU, 2010, s. 24-27
4. Xarici dillərin tədrisində interaktiv fəaliyyət növlərinin tətbiq edilməsi // Filoloiya məsələləri, Bakı: 2011, s. 145-149
5. Внедрение нововведений как фактор повышения мотивации и заинтересованности студентов языкового вуза // Педагогический вестник Казахстана, Павлодар, 2011, №3, s.85-89
6. Tələbə yönümlü tədrisin tətbiqinin bəzi problemləri / Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: 6-7 may, 2013, s.233-234
7. Некоторые пути преодоления интерференции в процессе обучения лексике английского языка студентов языковых факультетов // Dil və Ədəbiyyat, Bakı: ADU, 2015, № 1, s.230-237
8. Dil fakültələri tələbələrində ixtisas dilində yaradıcılıq qabiliyyətinin aşılmasının bəzi yolları / Koqnitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri, Bakı, 20-21 oktyabr 2016, s.454-456
9. Ali məktəb tələbələrində yaradıcı fəaliyyətinin stimullaşdırılması haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı: BSU, 2017, № 1, s. 360-362.

Фарида Шахлар гызы Шукюрова
ПУТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ТВОРЧЕСКОЙ РЕЧЕВОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ
Резюме

В диссертации исследуется проблема развития навыков творческой речевой деятельности на изучаемом иностранном языке у студентов, изучающих английский язык как специальность. Конечная цель обучения английскому языку в условиях языкового вуза является формирование у студентов творчески использовать средства изучаемого языка для достижения коммуникативных целей.

Работа состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы.

Во введении проводится обзор литературы по коммуникативному обучению языкам, обосновываются выбор и актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, говорится о научной новизне, теоретической и практической значимости исследования. Методы исследования, апробация работы, структура диссертации также отражены во введении.

В первой главе под названием *«Теоретические основы развития у студентов факультета английского языка творческих умений на изучаемом языке»* проводится анализ различных подходов к проблеме формирования умений творческой речи на иностранном языке. Здесь также проводится анализ лингво-дидактических основ формирования творческих умений на английском языке. Во второй главе под названием *«Эффективные пути развития у студентов языковых факультетов творческих умений на изучаемом языке»* исследуются принципы обучения творческому использованию английского языка студентами языкового вуза. В данной главе исследуются возможности разработки более эффективных путей, направленных на развитие навыков и умений творческой речевой деятельности на изучаемом языке студентами языковых факультетов. Здесь также представлена методическая система по формированию и развитию у студентов творческих умений на изучаемом языке. Также здесь приводится описание экспериментально-опытного обучения и проводится анализ полученных результатов.

В заключении подводятся итоги проведенного исследования.

Farida Shahlar Shukurova

WAYS OF IMPROVING LANGUAGE DEPARTMENT
STUDENTS' CREATIVE SKILLS IN ENGLISH

Summary

The dissertation investigates the problem of improving language department students' skills in productive communicative English. The learners' ultimate goal is to develop a creative command of the language which will enable them to express their own individual and social meanings.

The work consists of introduction, two chapters, conclusion, and a list of used literature.

Introduction includes review of the literature on communicative language teaching, substantiates choice and actuality of the theme, determines aims and purposes, defines theoretical and practical importance, scientific novelty, specifies the structure of the dissertation.

The first chapter titled "*Theoretical bases of improving English department students' creative command of the target language*" includes various views on developing English language students' creative skills in the target language. It also contains linguo-didactic analyses of developing creative skills in English.

The second chapter titled "*Effective ways of improving language university students' creative skills in English*" investigates the principles of teaching creativity to English language students. The chapter is concerned with working out more effective ways of improving language department students' creative skills in the target language. Methodological system of exercises aimed at developing students' creative skills in the target language is presented here. The chapter also deals with the experimental check-up of the worked-out system.

Conclusion summarizes the basic results of the investigation.

Çapa imzalanıb: 23.05.2018
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ФАРИДА ШАХЛАР ГЫЗЫ ШУКЮРОВА

ПУТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ТВОРЧЕСКОЙ РЕЧЕВОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания английского языка)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по педагогике

Баку – 2018